

SPOMINI NAŠE MLADOSTI
ETNOLOŠKI PREGLED POVOJNIH DOGODKOV NA GORIŠKEM

Inga MIKLAVČIČ BREZIGAR

Goriški muzej, SI-5000 Nova Gorica, Grad Kromberk, Grajska 1

IZVLEČEK

Članek obravnava elemente tradicionalne ljudske kulture širšega goriškega prostora, ki se bodisi spreminjajo, ohranjajo ali dopolnjujejo v stiku z drugimi kulturami, s katerimi se primorsko ljudstvo srečuje v času po drugi svetovni vojni. Ugotavlja pojavljanje značilnih identifikacijskih elementov ljudske kulture, ki jih ljudstvo bodisi sprejme ali zavrača pod politično-režimskim ali razvojno-modernizacijskim pritiskom.

Etnologija nekoliko drugače

Etnologija se v osnovi ukvarja z razkrivanjem in določanjem identitete določene družbene skupnosti. Z zapisom elementov, ki ustvarjajo okvir te identitete, poskuša razkrivati tudi odnose med vsakdanjim življenjem malega človeka z vsemi drobnimi nepomembnostmi in visoko politiko, ki ustvarja zgodovino. O povojnem času je bilo napisano veliko zgodovinskih knjig, precej manj pa je etnoloških. Vendar se s pogledom v čas po letu 1945 odpira vrsta novih poglavij etnološkega raziskovanja, povezanih s spremembami načina življenja in oblikovanjem novih identifikacijskih elementov posameznih območij. Poleg zapisov o etnoloških posebnostih vsakdanjega življenja je za tako raziskovanje predvsem pomembno živo pričevanje ljudi, ki so odločitve visoke politike pogosto boleče občutili na lastni koži. Časovna oddaljenost od dogodkov pa ljudem omogoča, da lažje govorijo o zgodah in nezgodah ter pogosto tudi smešnih ali nekoliko nerodnih dogodkih iz vsakdanjega življenja tedanjega časa.

Zanimanje za povojni čas mi je pravzaprav vzbudila ena najboljših "etnoloških" knjig o času moje mladosti v petdesetih in šestdesetih letih poveljne Jugoslavije, knjiga, ki že z naslovom bralca ponese v čas, ko smo "preživljali komunizem in se celo smejali", delo Slavenke Drakulić (Drakulić, 1992). Pisateljica je sicer živela na čisto drugem koncu tedanje Jugoslavije, pa je vendar delila z nami vsi usodo "komunističnih" ali, kot smo se raje opredeljevali, "socialističnih" otrok in žena.

Preko njenega eseja o punčki sem bila tudi jaz v hipu predstavljena v čas, ko sem z mamo šla prvič na Andrejev sejem¹ v, kot smo tedaj rekli, "staro Gorico" in na sejmu prvič² videla znamenito "bambolo".³ V mojem spominu označuje "bambola", sedeča na sredini pospravljenega zakonske postelje v spalnici mojih staršev celotno obdobje mojega otroštva ob koncu petdesetih in začetku šestdesetih let, pa čeprav o "bambolah" skorajda ni besedice v tedanjem dnevnem časopisu.⁴ Vsi na Goriškem smo tedaj imeli "bambole", sedeče na sredini postelje.⁵

- 1 Največ podatkov o Andrejevem sejmu je zbranih v gradivu knjižnice Biblioteca Statale Isontina, Gorica, ki je pripravila razstavo o sejmu leta 1996. Zahvaljujem se g. dr. Antonelli Gallarotti in sodelavcem knjižnice Biblioteca Statale Isontina za posredovanje gradiva razstave.
- 2 Sprememba političnega in s tem gospodarskega režima po priključitvi Primorske Jugoslaviji leta 1947 je med drugim pomenila tudi ukinitve tradicionalnih predvojnih vaških in trških sejmov na tem območju, medtem ko se je v Gorici, ki je v pogovornem jeziku postala "italijanska Gorica" ali v nasprotju z Novo Gorico "stara" Gorica, obdržal in razvijal tradicionalni veliki Andrejev sejem. Z začetkom na dan po sv. Andreju, 30. novembra, se je razvil v prednovoletni sejem, ki je trajal po štirinajst dni. Po odprtju meje je obisk Andrejevega sejma za ljudi s jugoslovanske strani meje postal neke vrste obredno dejanje - ogled sejemskega blišča je pomenil bolj zabavo kot priložnost za večje nakupe, kar se je izražalo tudi v ljudski govorici saj smo ljudje "hodili gledat" sejemska čudesa: "ringlšpil" - vrtiljak, "avtoškontro" - avtodrom, z avtomobilčki za trke, hišo strahov in stekleni labirint, "giostre" - igrice z zadetki (vzdušje sejma povzema avtorski dokumentarec Danijela Jarca Sejem pripadnosti, 1992).
- 3 V petdesetih in šestdesetih letih so bile med dobitki pri igrakah na Andrejevem sejmu popularne "bambole" - lutke iz trde plastike, oblikovane in oblečene v stilu baročnih princesk, ki so jih po letu 1945 začeli izdelovati za množično potrošnjo po vzorcu starejših francoskih celuloidnih lutk ali sodobnih ameriških lutk iz trde plastike. Lutke so bile oblečene v kičasto najlonsko oblekico, nosile so spodnje perilo, nogavičke in čevljičke. Značilne bambole so bile približno 50 do 60 cm visoke, s premikajočimi se rokami in nogami, steklene oči so se zapirale in odpirale, boljše pa so bile opremljene z mehanizmom s posnetim jokom in glasom "mama". Bambole so razstavljali v visokih "tasah" - skladovnicah in prodajali na skoraj vseh stojnicah na sejmu. S Primorskega so se preko sorodnikov razširile po vsej Sloveniji in celo v ostale dele Jugoslavije.
- 4 V članku Ko se dvignejo zapornice (Primorske novice, 1958) so bambole omenjene v enem stavku: "Tisti, ki so imeli srečo, so na 'loteriji' dobili tudi lepe lutke, oblečene v svilo, ki odpirajo in zapirajo oči, zajokajo ali take, ki pokličejo 'mamo'". Zahvaljujem se Andreju Malniču za opozorilo na članek.
- 5 Bambole (it.: lutke) niso bile navadne punčke, namenjene igranju, pač pa so jih uporabljali bolj kot okras zakonske spalnice. Navadno so jih z razširjenim krilcem posadili na sredo pospravljenega in s pregrinjalom pogrnjenega zakonske postelje. Gospa Karla Gulin (letnik 1937, upokojena knjigovodkinja) je svojo bambolo kupila na sejmu leta 1958 ali 1959 že kot odrasla dekle, čeprav bi si, po lastnih besedah in po nasvetu svoje matere, tedaj lahko kupila kaj bolj potrebnega. Za bambolo je žrtvovala kar dva od mesečno dovoljenih štirih prehodov meje ter izkoriščeno propustnico, saj je bila lutka precej draga (za ta denar bi si lahko kupila boljšo torbico ali čevlje); to pa je pomenilo, da tisti mesec ne sme več nič kupiti v Italiji in prenesti (uvoziti brez carine) čez mejo. Kupila jo je, "ker ji je bila všeč", z namenom, da jo bo imela v spalnici, ko se bo poročila, ter jo še po poroki leta 1962 kar nekaj let hranila varno spravljeno v škafli, dokler se nista z možem preselila v novo hišo in si opremila lastno spalnico. Na postelji je imela lutko do 1994 ali 1995, vmes pa ji je sorodnica celo skvačkala novo oblekico, saj se je originalna oblekica iz organdija in tila s "kamufčki" - volančki izrabila. Sentimentalna navezanost na lepe punčke - princeske, bambole, se še vedno pokaže v

Vendar ta pojav v našem primorskem prostoru ni bil povezan z nekakšno željo po zahodu, še najmanj pa s kakšno željo po Italiji pač pa s preprosto željo po nečem lepem, pa čeprav je bilo to višek kiča. In ker si kakršnihkoli umetniških stvaritev nismo mogli privoščiti (kot si jih navadno ljudstvo še danes ne more), smo si dom polepšali s kičem, ki je tako postal element ljudske kulture (Makarovič, G., 1971, 14) specifičnega obdobja odpiranja jugoslovanske družbe komunističnega režima zahodnjaškemu kapitalističnemu režimu.

Dve fazi oblikovanja identitete v povojnem času

Etnološki pregled povojnih dogodkov na Goriškem razkriva v osnovi dve fazi oblikovanja identitete tega prostora v povojnem času, ki sta obe povezani z dogodki tedanjega časa v slovenski oz. jugoslovanski politiki in do neke mere specifični za goriški oz. primorski prostor. V okviru teh dveh faz se sicer pojavlja množica obdobji in dogodkov, ki so pomagali družbeno-politično oblikovati in usmerjati življenje. Vendar lahko kronološko določimo kot prvo fazo obdobje po osvoboditvi od 1945 do 1947, v katero sodi prihod zaveznikov in srečanje z zahodno anglo-ameriško kulturo v času zavezniške vojaške uprave ter komisijskega določanja meja med Italijo in Jugoslavijo. Druga faza pa se začne po priključitvi Primorske k Jugoslaviji septembra 1947 in obsega obdobje petdesetih, šestdesetih in sedemdesetih let ter traja do časa, ko se v osemdesetih letih začne oblikovati novo obdobje osamosvajanja Slovenije, in se zaključi ter obenem prevesi v spet nov začetek z dokončno, tudi politično osamosvojitvijo Slovenije in ločitvijo od Jugoslavije leta 1991.

Kaj pravzaprav v etnološkem smislu označuje obe fazi?

Prva faza obdobja od konca vojne do priključitve leta 1947 je zaznamovana z novim oblikovanjem in izkazovanjem identitete slovenskega ljudstva na tem območju. To je bilo po dolgi letih molka pod fašistično oblastjo povezano s sponzanom navdušenjem Slovencev, da so lahko spet tisto, kar so, in v teh evforičnih

pogovoru zdaj že starejših žena, ki se spominjajo, kakšne so bile njihove bambole: s črnimi lasmi ali svetle - "bjondaste", z lasmi, lepo počesanimi v zvite "bišončke", v belih, roza, zelenih ali "plavih" - modrih oblekicah. V težko življenje tedaj mladih žena, ki so gospodinjstvo združevale z delom v tovarni ali pisarni, so bambole na postelji prinašale žarek baročnega blišča in estetike, ki ni bila več nedosegljivo daleč.

- 6 Po prvi svetovni vojni je Primorska pripadla Italiji in s prevlado fašizma v politiki italijanske države so italijanske oblasti začele sistematično kržiti pravice Slovencev na tem območju. Kulminacijo pritiskov, ki so obsegali od izključitve Slovencev iz oblasti, prepovedi slovenskih društev in združenj, premestitev učiteljev in izobražencev v notranjost Italije in poitalijančevanja šolstva, prisile vključevanja v fašistične organizacije do poitalijančevanja osebnih priimkov in imen, lahko simbolno označimo s parolo "Qui si parla soltanto italiano!", ki je visela po javnih prostorih primorskega ozemlja. Mogoče najhujša pa je bila prepoved slovenske pesmi.

trenutkih ni bilo povezano s kasneje dirigirano politiko izkazovanja slovenstva. Pa tudi dirigirana politika manifestacij in demonstracij ob prihodu zavezniških komisij, ki so določale mejno črto, se je vklapljala v željo in voljo ljudstva, da se ta del Slovenskega primorja priključi Sloveniji oz. Jugoslaviji (Beltram, 1983, 180-183). Tako so tudi ljudje sami poiskali možnosti oblikovanja in vizualizacije svoje identitete.⁷ V etnološki terminologiji določajo posamezno družbeno skupino poleg jezika elementi materialne, socialne in duhovne kulture. Narediti vidne - torej vizualizirati - je mogoče predvsem elemente materialne kulture, ki se pojavljajo tudi v sferi socialne in duhovne ljudske kulture. V 19. stoletju je slovensko kmečko ljudstvo tega območja ločevala od Italijanov in Nemcev n. pr. še vedno tudi noša - in slovenske "narodne noše" so sredi 19. stoletja začele nastajati iz potrebe po uniformiranem znaku slovenske identitete (Baš, 1987, 228-238, Makarovič, M., 1971). Sredi 20. stoletja je bila ljudska noša že modernizirana in na manifestacijah ni bilo mogoče več uporabljati stare "narodne" noše, pač pa so si dekleta in žene izmislile novo nošo, prilagojeno novim časom. Bela bluza iz umetne balonske svile zavezniških padal, rdeče krilo in modre naramnice so se skladale z barvami slovenske zastave, politično opredelitev nosilke pa je nakazovala rdeča zvezda.⁸

Zastave kot tradicionalni element označevanja pripadnosti so kot neke vrste noša ovijale povorke mladih ljudi, ki so hodili manifestirat v mesta, ob prihodu obiskovalcev v vasi pa so fantovske in moške družbe za označevanje identitete vasi uporabile še en element tradicionalne ljudske kulture tega območja - tradicionalno postavljanje "mlajev" ob prazničnih dneh, okraševanje cerkva z zelenjem in tradicionalni "prtoni", ki naj mladoporočencema pričarajo "srečo" (Bogataj, 1992, 324-339), so se združili v veličastne zelene slavoloke⁹ kot zunanji izraz slovenskih vasi in z napisi in simboli Triglava so še poudarjali željo po uradnem priznanju identitete teh krajev. Nov element izražanja ljudske volje pa so bili napisi na hišah - grafiti tedanjega časa. S parolami in Titovo sliko na zidovih hiš v krajih vzdolž zahodne slovenske meje smo tako rekoč živeli do devetdesetih let - in še vedno je ohranjena kakšna parola na neobnovljeni hiši.

Zavedanje lastne identitete je bilo prisotno tudi ob drugi značilnosti tega časa - srečanju z zavezniško vojsko, Angleži in Američani ter z vrsto njim podrejenih odredov Avstralcev, Indijcev, Libijcev, Novozelandcev, ..., torej prvem srečanju z zahodno kulturo. To prvo srečanje je v spominu ljudi, ki so bili tedaj otroci,

7 Julij Beltram v knjigi Tukaj je Jugoslavija (1983) objavlja fotografije manifestacij na Travniku v Gorici in po drugih krajih Goriške maja 1945, kjer je lepo prikazana iznajdljivost in zavzetost ljudi na manifestacijah.

8 Primerek take noše hranimo v zgodovinski zbirki Goriškega muzeja in je razstavljen na stalni razstavi Primorska 1918-1947 v vili Bartolomei v Solkanu.

9 Skoraj vsaka vas na Primorskem vzdolž meje je pripravila slavolok in v Goriškem muzeju hranimo fotografije slavolokov v preko 100 posameznih primorskih vaseh.

pomenilo srečanje s čokolado.¹⁰ Predvsem Američani so trosili čokolado, Coca-colo, cigarete "Lucky strike" in "Camel", dišeče toaletno milo, in tedaj so se slovenski otroci tudi prvikrat srečali s "čik-gumiji", prav tako pa tudi z značilnimi ameriškimi kletvicami,¹¹ ki so danes tako rekoč del pogovornega jezika.

Naravnost simbolno pa v današnjem času izzveni pripoved Dora Sitarja¹² o srečanju in nogometni tekmi med zavezniškimi vojaki in partizani v Dornberku. Zavezniški nogometaši so na tekmo prišli opremljeni, kot se spodobi, v kratkih hlačah in primernih čevljih, s spremstvom na kamnionu, "naši" so za kratke hlače uporabili kar spodnje kratke hlače, za čevlje so se nekako sporazumeli z Angleži, da so jim jih posodili, namesto okrepčila pa je nogometno moštvo partizanske vojske in številne navijače - domačine spremljala "pleh muzika". In ko so naši dosegli gol, je "pleh muzika" udarila "bis", pri uspešnem napadu Angležev pa so s kamionov metali čokolado, cigarete in drugo razno blago, ki so ga navdušeni otroci pa tudi odrasli veselo lovili. "Oni so imeli, mi pa ne," je Doro čisto preprosto razložil situacijo. V skupnem veselju v dneh po koncu vojne je le vsak dal tisto, kar je lahko dal: zavezniška vojska dobrine zahodne materialne kulture, slovensko ljudstvo dobrine duhovne kulture - z veseljem, pesmijo, "muziko" - glasbo. Otroci, ki so "lovili čokoladice", pa se niso počutili ponižani, tako kot se dolga leta kasneje nismo počutili ponižane otroci, ko so nam "ohcetarji metali konfete"¹³ v prah in kot se še ob

10 Spominska pričevanja udeležencev tedanjih dogodkov potrjujejo članki in notice v časopisju iz tega obdobja. Tako je srečanje z zavezniki na Goriškem, po spominu pričevalcev, potekalo podobno, kot je slikovito opisano srečanje angleških vojakov in otrok na Koroškem, ki ga je po "Koroški kroniki" iz Celovca ponatisnil Glas zaveznikov (1945) v članku "Angleški vojaki in naši otroci": "Na silnih oklopnjakih in v hitrih avtomobilih so sedeli mladi in nasmejani fantje, ki nikakor niso vzbujali vtisa, da bi hoteli komu narediti kaj žalega. Otroci so stopili bliže. Vojaki so jim mahali, otroci so jim mahali nazaj in že je priletelo po zraku več v srebrni papir zavitih stvari. Bila je čokolada, kakor so dognali v brezmejnem veselju starejši otroci. Mnogo jih je bilo med njimi, ki čokolade niso poznali, saj je še niso bili nikoli videli. Veselili so se lepega srebrnega papirja, saj še niso bili poskusili sladke vsebine. Spet je prišla kolona: otroci so vpili, mahali in skakali, vojaki so se smejali in spet je prifrčalo po zraku: čokolada, bonboni..."

11 Ustna pričevanja omenjajo predvsem kletvice "bloody", "son-of-a-bitch", "fuck" in njene izpeljave, med njimi "fucking Yugo". Zadnje kletvice na Primorskem prej niso poznali, čeprav je Bernard Nežmah (Nežmah, 1997) ugotovil, da je bila bodisi kot slabšalna beseda za seks ali kletvica znana v slovenskem jeziku že v 18. stoletju. Na Primorskem, kjer so bile uveljavljene predvsem italijanske kletvice, so to besedo spoznali posredno, v stiku z angleškimi in ameriškimi vojaki po drugi svetovni vojni.

12 Doro Sitar (1928 - umrl je v teku priprave tega članka 28. 11. 1997) je med vojno delal kot partizanski aktivist in kurir v Batujah. V času, ko so enote IV. armade osvobajale Gorico, je bil doma, v Batujah. Spominja se, da so nogometno tekmo organizirali zavezniški ter partizanski oficirji IV. armade. V 26. diviziji, kije od Istre prodirala proti Trstu, so bili kot partizani tudi igralci predvojnega Hajduka. Angleži in Američani so teže dobili nogometaše. Tekma je bila napovedana za 11. uro, 24. ali 25. maja, v Dornberku, na travniku, kjer je kasneje zrasel Dom kulture.

13 Konfeti so posebna vrsta trdih belih bombonov, navadno z mandljem v sredi, ki se po italijanski navadi tudi na Primorskem uporabljajo ob ženitvah (zadnja leta tudi za obhajilo in birmo). Lepo

koncu osemdesetih let niso počutili ponižane moji otroci, ko so veseli tekli "gledat" na cesto ženitni sprevod v avtomobilih v upanju, da bodo "metali konfete". "Lovljenje" ali "nabiranje" prehrabnih dobrin je bilo in je še vedno del naše tradicionalne ljudske kulture¹⁴ in v zavesti otrok nikakor ne pomeni ponižanja. Do danes se je ohranilo pri obrednih pustnih pohodih otrok tako na vasi kot po mestnih stanovanjskih soseskah. Srečanje z zahodno kulturo v tem času je pomenilo tudi spoznati različne značaje narodov: zapete Angleže, ki so z disciplino obvladovali različne njim podrejene odrede, prijazne črne voznike, ki so prevažali otroke v vojaških džipih, in veseljaške Američane, ki so se znali "razkomotiti" - ta skorajda neprevedljiva beseda pomeni sproščeno, vendar ne žaljivo vedenje.¹⁵ Prijaznost in sproščenost, s katero so zavezniški vojaki sklepali znanstva z našimi dekleti, je velikokrat vodila v ljubezen in poroko ter s tem dekletov odhod iz domačega kraja za možem v Anglijo ali Ameriko.¹⁶

Po priključitvi Primorske k Jugoslaviji se začne druga faza spreminjanja identitete. Deloma po politični liniji (Gabrič, 1995, 25-27), v veliki meri pa tudi zaradi nujne modernizacije, ki je začela spreminjati vso evropsko družbo, ne glede na različne režime, se je "kmečko" ljudstvo s tradicionalno kmečko ljudsko kulturo začelo spreminjati v "delavsko".¹⁷ Vzporedno je potekal še en poskus spreminjanja identitete - iz slovenskega naj bi se spremenili v jugoslovansko ljudstvo. Medtem ko

zavite in z vizitko mladoporočencev jih ponavadi dajejo sorodnikom in udeležencem poročne ceremonije, gledalcem in otrokom pa jih bodisi vržejo, "mečejo" za srečo v zakonu ali dajejo v roke.

14 Niko Kuret v opisu prazničnega leta Slovencev (Kuret, 1989) omenja bodisi nabiranje ali obdarovanje s hrano ob skorajda vseh letnih praznikih.

15 V spominu ljudi je poleg prijaznosti in smeha ostala n. pr. navada Američanov, da so sedeli z nogami na mizi - to je nekaj, kar bi pri našem človeku pomenilo neotesanost ali celo žalitev, pri Američanih pa je bilo sprejemljivo.

16 Poleg ustnih pričevanj o takih primerih je zanimiv literarni opis, avtobiografija Wande Newby (Newby, W., 1997), Slovenke po rodu, poročene s pisateljem Ericom Newbyem. Pred poroko Vanda Škof je Wanda, rojena 1922 v Kobjeglavi, doživela značilno usodo mnogih Slovencev - Primorcev pod italijansko oblastjo. Očeta - učitelja v Štanjelu in zavednega Slovenca, so leta 1932 premestili v Italijo, v Fontanellato, vas blizu Parme v Padski nižini. Wanda je imela deset let, ko se je družina preselila, in tako je odrasčala med Italijani. Erica Newbyja je spoznala kot zavezniškega vojaka - vojnega ujetnika, ki je bil skupaj z drugimi ujetniki nastanjen v njihovi vasi in so jim po kapitulaciji Italije vaška dekleta prinašala hrano in civilna oblačila. Ob koncu vojne se je vrnil v Italijo, kjer sta se poročila.

17 Uporaba termina "delavska" ljudska kultura izhaja iz političnih teženj komunističnega režima, ki je do neke mere zavračal "kmečko" kulturo, medtem ko je "meščansko" kulturo povsem zavrnil, prav tako pa tudi "vrhunsko" ali "gosposko" kulturo razmeroma skromnega intelektualnega sloja. Politična uravnilovka naj bi vse sloje združila v "delavskem" sloju z "delavsko" kulturo z višjim, bolj ali manj enakim standardom, ki naj bi temeljila na marksistični ideologiji, ljudskih množicah, amaterstvu in kolektivizmu ter temu primerno materialno, socialno in duhovno kulturo. Če zelo na kratko opredelimo nekatere najbolj vidne elemente, gre pri materialni kulturi predvsem za spremembe v bivalni kulturi (stanovanjski bloki, moderne kuhinje), pri socialni kulturi za združništvo in udarniško delo in pri duhovni kulturi za spremembo cerkvenih praznikov v komunistične.

je prvi poskus povsem uspel, je drugi po petinštiridesetih letih propadel in vodil ob spremembi režima tudi v razpad Jugoslavije.

Začetke obeh tokov spreminjanja lahko opazujemo na posnetkih velike parade ob priključitvi na Lijaku (Tujega nočemo... / dokumentarni film, 1947-1948) - tu se je goriško ljudstvo ponovno srečalo z identifikacijskimi elementi delavske ljudske kulture, ki so bili v veliki meri prisotni že ob poprejšnjih manifestativnih demonstracijah za priključitev k Jugoslaviji, poleg tega pa z identifikacijskimi elementi jugoslovanskih narodov in torej v primerjavi s prejšnjimi srečanji z zahodno anglo-ameriško kulturo z novim srečanjem, tokrat z balkansko kulturo. Ljudska kultura balkanskih narodov, združenih v Jugoslaviji, se preko svojih noš in ljudskih plesov vključuje v povorko, ki je zbrani množici prikazovala boj primorskega ljudstva za svobodo, priključitev in delovne dosežke. Noša (folklornih skupin jugoslovanskih narodov) je torej spet tisti vidni materialni element določene identitete - narodna noša, ki ponazarja posamezne jugoslovanske narode, in specifična delavska noša, ki ponazarja novo oblikovano delavsko ljudsko kulturo!¹⁸

Etnološki elementi družbenih sprememb po priključitvi

Še najbolj lahko zgoraj navedene spremembe opazujemo na primeru ženske noše. Na posnetkih manifestacij in filmskem posnetku proslave na Lijaku pravzaprav najbolj izstopa sproščenost žensk - razoglave, z onduliranimi pričeskami, s kratkimi krili, kratkimi rokavi, ki puščajo roke proste, z golimi nogami, obutimi v kratke nogavičke, sproščene, brez predpasnikov in rut so živo nasprotje nekdanji kmečki ženi v dolgem krilu s predpasnikom, dolgimi rokavi in ruto na glavi ter na temenu v kito zvitimi lasmi. Do radikalne spremembe in poudarjenega nasprotja med obema tipoma ženske je prišlo že med vojno in na plakatih tega časa lahko opazujemo nasprotje med "staro" in "novo" žensko - preteklosti pripada kmetica v tradicionalnih oblačilih, o otrokom v naročju in značilnim po "žensko" zbegano-prestrašenim pogledom mučenice, novemu času in prihodnosti pa idealizirana borka - partizanka ali delavka v hlačah in moški uniformi ali v kratkem in razpetem krilu v delovnem zagonu (Arhiv Oddelka za zgodovino Goriškega muzeja). Poudarjeno idealizirana podoba obeh tipov žena seveda pogosto ni ustrezala resnici - in marsikatera tiha in mirna ženica v kmečki noši je bila še bolj pogumna od možate borke, a vendar - tudi

18 Tovariš, 1947, objavlja članek Narodne noše v Slovenskem Primorju in Istri s fotografijami akvarelov narodnih noš Saše Šantla: "Bogat zaklad naše nacionalne kulture so tudi naše narodne noše, med katerimi so posebno lepe tudi primorske in istrske. Prav tu, kjer so se ponekod v vsakdanji rabi ohranile do danes, pa so tudi velik dokaz slovenstva te zemlje". V Tovarišu 1947a, pa je v poročilu o "festivalu na Lijaku" serija fotografij s Primorkami v njihovih narodnih nošah, folklorno grupo iz Makedonije, srbsko folklorno skupino, črnogorskim guslarjem, hrvaškimi pevci in bosansko grupo, ki je nastopila s plesi, in poleg drugih tudi fotografije skupine talcev z zavezanimi očmi in rokami in skupine delavcev in kmetov v sprevodu v tedanji vsakdanji noši.

noša je izdajala žensko, in še leta 1945 je prišlo do oporekanj v Soškem tedniku, ko je kaplan v Kanalu govoril, "da ni bilo dostojno nadeti si uniformo in iti v hribe, ampak da je za ženske prostor pri ognjišču", češ, "morda ni znano g. kaplanu, da je večina naših žen in deklet bilo primoranih oditi v hribe, da so tako lahko ušle fašističnemu nasilju", in "mnogo teh deklet je poslušalo glas srca in se odzvalo klicu domovine" (Soški tednik, 1945). Če torej v partizanski uniformi (poleg drugih podtonov) kot "nedostojen" del oblačila opredelimo hlače, ki so bile dekletom v konservativni tradicionalni kulturi tako rekoč prepovedane in so identifikacijsko označevale moškega, ugotovimo, da najprej kot del partizanske uniforme, nato pa v vsakdanji ženski noši postanejo eden od identifikacijskih elementov moderne ženske. Po vojni so hlače postale delovno oblačilo udarnic, nato pa kmalu že praktično oblačilo predvsem seveda zaposlene žene in torej delavke, ne kmetice, in ob koncu petdesetih let so hlače postale čisto dostojen kos oblačila in prodrle tudi v povsem vsakdanjo nošo goriških žena. Na podeželju pa je le še malo časa prevladovala miselnost, da spodobno dekle ne oblači hlač in da v hlačah ni spodobno iti v cerkev - modernizacija je kmalu prodrla tudi v podeželsko kmečko nošo. V začetku petdesetih let se v ženskam namenjenih modnih kotičkih dnevnega časopisja začnejo pojavljati predstavitve "kombinacij oblačil za v službo", posebnih "oblek za zaposleno ženo" in seveda hlač (Modni pomenki, Primorski dnevnik, 1952; Fotografije, Primorske novice, 1959). Ženska se je v petdesetih letih dokončno uveljavila kot "delavka";¹⁹ zaposlena žena, ki po poroki ne ostane več doma pri gospodinjstvu in otrocih, zato se morajo družinske funkcije razporediti na moža in ženo. Spremembe v družinskih odnosih²⁰ so bile hude in še v petdesetih letih so se možu posmehovali, če je obešal plenice, peljal otroka ven ali skuhal kosilo, ker je bila žena zaposlena.

Spreminjanje tradicionalne kmečke kulture v delavsko, je ob spremembi meja in odrezanosti goriškega ljudstva od tradicionalnih gospodarsko-trgovskih centrov Gorice in Krmina, je v vsakdanje življenje po letu 1947 prinašalo hude spremembe. Do razlikovanja je prišlo na najbolj drastičen način - pri dodeljevanju nakaznic za osnovne življenjske potrebščine, ki so jih delavci dobili, kmetje pa ne.²¹ Tisti kmetje,

19 Ženski časopis Naša žena leta 1948 objavlja govor politikov Mihe Marinka (O vlogi organizacije AFŽ, 1948, 5, 1, 1-2) in Angele Ocepek (O nekaterih vprašanih zaposlenih žena in mater, 1948, 5, 3, 70-71) v zvezi z II. kongresom AFŽ v Beogradu, o vlogi žene v družbi. Miha Marinko poudarja enakopravnost žensk pri obnavljanju domovine, zaposlovanje žensk in "aktivizacijo žensk na kmetih", Angela Ocepek pa na II. konferenci AFŽ v Beogradu govori o družbeni pomoči, ki naj bi olajšala težave zaposlenih žensk - o "dnevnih zavetiščih", "jaslih" in "domovih za igre in delo", o stanovanjih, ki naj bi približala delavce v bližino delovnega mesta, o "menzah" za družbeno prehrano.

20 V dnevnem časopisju se pojavljajo članki z naslovi, kot so: Enakopravnost v družini (Primorske novice, 1962), Novi temelji družine (Primorske novice, 1962a) in podobni, ki zahtevajo večjo družbeno pomoč za zaposlene žene, večjo družbeno angažiranost žensk in s tem poudarjajo pomoč moških zaposleni ženi.

21 V dnevnem časopisju tedanjega časa je veliko člankov o napakah pri razdeljevanju živilskih nakaznic. Tako v časopisu Nova Gorica v letih 1947 in 1948 n. pr. zaslutimo težave prek člankov kot

ki so se naravnost iz partizanov ali taborišč vrnili na kmetije, so to diskriminacijo še posebej boleče občutili. Zaprtost meja je pretok blaga povsem ustavila, ustavila se je pod zavezniški začeta obnova stavbnega fonda in standard je počasi padal. Ljudje so spoznavali novo Jugoslavijo preko novih delovnih navad - npr. udarniškega dela pri obnovi in gradnji mest doma (Prve mladinske..., Nova Gorica, 1947) ali v drugih delih Jugoslavije (Mikuletič, 1949), na progah Šamac-Sarajevo²² Nikšić-Titograd (Odhod goriške mladine..., Nova Gorica, 1948), Brčko-Banovići (PANG, JS, 1, Dopis..., Urbanc, 1983) in preko drugih povezav, kot je n.pr. uvedba obvezne vojaške vzgoje v Jugoslovanski ljudski armadi, ki naj bi bila "kovačnica bratstva in enotnosti" jugoslovanskih narodov,²³ pa tudi preko preusmeritve trgovskih tokov.

Ker kmetje z Goriškega niso mogli ničesar več prodati v Gorici, Brici pa ne v Krminu, so se morali preusmeriti na druga tržiša. Tako so kmetje iz Prvačine hodili na trg celo na Reko,²⁴ tam prodali svoje pridelke in na črnem trgu kupili sladkor, celo moko, kakšna zdravila. Brici so bili v hudih stiskah, dokler niso začele Brike voziti briško sadje po soški železnici na prodaj na Gorenjsko, prav tako tudi na Reko in nato v Ljubljano.²⁵

Zakaj potrošniki ponekod tudi za december niso pravočasno prejeli živilskih nakaznic, Odpravimo napake pri razdeljevanju živilskih nakaznic (Nova Gorica, 1947), Preskrba na vasi je odvisna od stalne kontrole zadrušnikov, Pomanjkljivosti pri odkupu kmetijskih pridelkov v gospodarskem letu 1948 (Nova Gorica, 1948) še več pa povedo ustna pričevanja o težavah s preskrbo po vojni.

- 22 Po pripovedovanju očeta Viktorja Miklavčiča (1922), udarnika na progi Šamac-Sarajevo, je najhujši kulturni šok pomenilo srečanje z ljudsko glasbo, plesi in navadami balkanskih narodov - Slovenci so se tako po ljudski glasbi in pesmih iz alpskega kulturnega kroga kot po plesih, že zahodnjaško modernih, ter po navadah in medsebojnem obnašanju ostro ločili od ostalih narodov, razen Hrvatov. Prisila "bratstva in edinosti", ki naj bi združila tako raznovrstne narode v skupni Jugoslaviji, je delovala le na razumski in pri nekaterih na čustveni ravni. Fanatično-čustveni odnos, ki je bil politično pogojen in zapovedan, se je na ravni medsebojnih odnosov pogosto izražal v brezobzirnosti in posledičnih konfliktih.
- 23 JLA kot "kovačnica novih ljudi" (članek v časopisu Nova Gorica, 1950) narodov in kultur jugoslovanskih narodov je v spominu moške populacije pomenila večkrat težavno in konfliktno srečanje z drugačno kulturo. Na nivoju JLA se je, poleg upora zaradi vsiljevanja jugoslovanstva v kulturo in šolstvo, začel tudi prvi upor zoper prisilno zanikanje identitete slovenskega naroda, ki se preko člankov mladih intelektualcev v Mladini, in preko procesa proti Janezu Janši, Davidu Tasiču, Ivanu Borštnarju in Franciju Zavrlu leta 1988 razrase v pravi vseslovenski upor proti jugoslavizaciji Slovenije (Pirjevec, 1995, 379-418). Zahvaljujem se Borisu Blažku za izvlečke iz njegovega Dnevnika iz JNA (Jugoslovanske narodne armije) 1980-81, ki ga je pisal med "služenjem vojaškega roka" v Bileći v Hercegovini, za gradivo "pitomačke nastave" iz šole za rezervne oficirje, in pripoved o počutju v vojski.
- 24 Marica Miklavčič (1935) iz Prvačine je pripovedovala, kako so nekateri kmetje iz Prvačine hodili celo na Reko na trg.
- 25 Po pripovedovanju Benedetič Štefke (1935), Martinčič Klementine (1907), Martinčič Mirana (1948), so Brici do 1947 nosili svoje pridelke na trg v Gorico ali Krmin. Po priključitvi k Jugoslaviji so morali pridelke oddajati zadruzi, saj jih niso mogli nikamor prodati. Stanje se je izboljšalo, ko so se začeli voziti z vlakom na Gorenjsko. Sadje v velikih košarah so bodisi z volovsko vprego ali kolesi ponoči prepeljali na železniško postajo Plave, kjer so jih naložili na prvi jutranji vlak, tako da so bili že zgodaj zjutraj na Jesenicah, Bohinju ali Bledu. Na pot in prodajo so šle predvsem ženske, moški le izjemoma.

*Proslava ob priključitvi Primorske k Jugoslaviji na Lijaku,
Tovariš, 39, 2. 10. 1947 (preslikava).*

Stisko tedanjih časov tragikomično ponazarja dogodek iz leta 1950, ob začasnem odprtju meje med Italijo in Jugoslavijo, ki ga je opisal Branko Marušič po svojih spominih in po časopisnih noticah pod naslovom "Pohod lačnih".²⁶ S tem izrazom je namreč italijanski nacionalistični tisk označil dogodek na meji v Rožni dolini dne 13. avgusta 1950, ko je ljudska množica, zbrana ob vesti, da bodo začasno odprli mejo, prebila stražarski kordon in preplavila ulice stare Gorice. Šlo je sicer bolj za pohod "sirkovih metel", saj so se po pričevanju udeležencev dejansko skoraj vsi vračali z nakupljenimi sirkovimi metlami (Marš sirkovih metel / dokumentarni film, 1955). "Pa ne samo metle", je povedala ena izmed udeleženk, "tudi bokale in krtače smo nosili". Ko danes vprašamo, zakaj prav metle, je v odgovoru skrita vsa banalnost tedanjega vsakdanjega življenja - sprememba stanovanjske kulture in notranje opreme po prvi svetovni vojni je v kmečke hiše uvedla štedilnike namesto ognjišč in lesen pod, ki ga je dobra gospodinja lahko lepo pometla le s sirkovo metlo in vsako soboto poribala s sirkovo krtačo. Pod Italijo so naše gospodinjke kupovale metle in krtače v Gorici, kjer so jih dobivali od furlanskih proizvajalcev. Po zaprtju meje je zaloga metel v trgovinah na jugoslovanski strani kmalu pošla. Kmetje so si pomagali sami, tako da so ob koncih polja sadili žito, ki so mu rekli "metlar" in iz njega sami izdelovali metle, nabirali pa so tudi korenine posebne vrste ostre trave, iz katerih so izdelovali krtače. Zamuden in neekonomičen postopek za nujno potreben vsakodnevni hišni predmet. Ko so torej tega dne prišli v Gorico, so kupili tisto, kar so si lahko privoščili z malo denarja, ki so ga imeli, kar so nujno potrebovali in mogoče tudi zato, ker so pač vsi kupovali metle. Metle so poleg praktične funkcije kasneje privzele tudi funkcijo neke vrste suvenirja.²⁷ Tako so še po odprtju meje mnogi predmeti, ki smo jih kupovali v Italiji, služili bolj kot neke vrste simboli kot pa nujno potrebne zadeve: n. pr. značilni topli copati, pa balonski dežni plašči in nylon nogavice ter končno od šestdesetih let dalje "kavbojke". Drobna tihotapstva mesa, masla, žganja, kokoši, ki so jih naši ljudje nosili v Italijo (O meji, carini..., Primorske novice, 1958; Drobne in debele..., Primorske novice, 1963), so ljudem pomagala preživeti. S pomočjo sorodnikov v tujini in njihovih darilnih pisem pa se je dalo tudi legalno kupovati prve pralne stroje in prva motorna kolesa - vespe ali lambrete, ali pri tolminskih kmetih ročne motorne žage.

26 Branko Marušič: "Pohod lačnih". Prispevek na 13. sklicu Plenuma kulturnih delavcev OF v Novi Gorici, 22. 11. 1985. Ponatis v Marušič (1995).

27 V trenutku nakupa metel seveda ljudje niso kupili metle "za spomin", pač pa iz čisto praktičnih potreb. Kljub temu je množičnost nakupa implicirala v predmetu že tudi funkcijo "spomina". Nakup prehrabnih dobrin (riž, kava) ni mogel pomeniti spomina na izlet v Gorico, drugih tako oprijemljivih izdelkov pa po pripovedovanju niso kupovali. V skromnih razmerah tistih časov so malenkostni izdelki, kupljeni onstran meje, že pomenili tudi spomin. Tako n. pr. sta moja tašča Brezigar Anica (1922) in njena sestra Rozalija Vuga (1917) ob prvem prehodu meje v začetku petdesetih let kupili visoke tople copate, saj za kaj drugega ni bilo denarja. Knjižničarka Ivica Uršič (1946) iz Livka pa se spominja plastičnih očal, ki jih je dobila ob enem redkih prehodov meje leta 1956 in s katerimi se je slikala ob carinski hišici na mejnem prehodu na Livku.

Članek ob odstranitvi rdeče zvezde, Primorski dnevnik, 8. 1. 1991.

V procesu spreminjanja kmečke in obrtniške ljudske kulture v delavsko je

potrebno opozoriti še na ključen proces tega spreminjanja - načrtno ustvarjanje industrije je delovno silo pobralo v bližnjih kmečkih območjih, ki so kmečko dejavnost dopolnjevala z drobno obrtjo. Tako so solkanski mizarji ustvarjali kasnejšo pohištveno industrijo Meblo (Marušič, 1983; Kogej, 1983), lokovski kovači kovinsko industrijo Gostol (Drašček 1985), batujski kovači Tovarno kmetijskega orodja v Batujah (Plahuta, 1987), mirenški čevljarji Ciciban Miren (Pavlin, 1984), biljenski opekarji Goriške opekarne (Nemec, 1997) in tako naprej. Z rednim zaposlovanjem v prostorsko oddaljeni tovarni in redno odsotnostjo od doma se je popolnoma spremenil celoten ritem družinskega življenja ter se podredil delu v tovarni.²⁸ Prej se je družinsko življenje vrtelo okrog kmetije in domače delavnice - mož je prišel domov na kosilo opoldne, otroci so bili ob očetu v delavnici in pomagali pri delu, mati je gospodinjala. Ko se je zaposlil je oče odhajal od doma zgodaj zjutraj in se vračal pozno popoldne, domačega dela in dela na kmetiji ni bilo več mogoče razporejati po potrebi in kmečka družina se je morala prilagajati trdemu ritmu delavskega življenja. Prilagajali so se seveda vsak po svoje - nemalokrat tako, da so se, najprej oče, nato še družina, odselili bliže delovnemu mestu, v delavsko stanovanje v bloke v Novi Gorici, Tolminu in druga središča v dolini. Proces izseljevanja je v času petdesetih let po priključitvi dodobra izpraznil goriške in tolminske gorske vasi²⁹ in nekoč obdelano krajino prepustil zaraščanju. Ob spremembi identitete ljudstva se tako spreminja tudi pokrajina.

28 Posamezna obrtniška območja so se v okolici Gorice začela oblikovati ob koncu 19. stoletja. Obrtniki so večinoma delali v domačih delavnicah, ki so si jih uredili v pritličju stanovanjskih hiš. Glede na uspešnost posameznih obrti in glede na delovne pogoje so si nato oblikovali delovni čas. V Solkanu kot predmestju Gorice so se npr. obrtne delavnice razvile v prevladujočo dejavnost in v delavnicah so delali po cel dan z enournim odmorom za kosilo. V Lokovcu pa so žeblje izdelovali sezonsko, kot dopolnilno dejavnost kmetijstvu. Po drugi svetovni vojni je politična in gospodarska oblast obrtnike najprej združevala v zadrage, kjer so še lahko delali na stari tradicionalni način in svoje izdelke prodajali preko zadrage. Ponekod je bil ta način uspešen in v Lokovcu je npr. tedaj prišlo do razcveta kovaštva. Ob gradnji Nove Gorice in mestu pripadajoče industrije v začetku petdesetih let, predvsem pa po letu 1955, so domače obrtnike začeli preusmerjati v redna delovna razmerja, kar je bilo urejeno z zakonom leta 1961, in iz združnih obratov so začele nastajati tovarne. Da ni šlo vedno zlahka, pove opis začetkov tovarne v Lokovcu: "Leta 1967 je bilo v osrednjem obratu zaposlenih 8 delavcev. 'Vodstvo podjetja meni, da je za začetek dovolj. Upoštevati je treba dejstvo, da lokovski kovači niso vajeni na 8-urni delovnik, da ne poznajo delovne discipline in dela pri stroju.'" (Drašček, 1985, 28).

29 Demografsko praznjenje vasi je na Tolminskem in Goriškem postalo kritično v sedemdesetih in osemdesetih letih in položaj je politika poskušala omiliti z ustanavljanjem tovarniških dislociranih obratov, ki naj bi delovna mesta približali ljudem. Tako so n. pr. nastajali obrati na Pečinah za Šentviško planoto, v Soči za dolino Trente, v Breginju za Breginjski kot, v Drežnici, na Vrsnem, Livku, pa na Ligu, Kalu nad Kanalom ter še v vrsti drugih vasi, kar je začasno res ustavilo izseljevanje.

Mladinska delovna brigada, Grahovo pri Cerknici (arhiv družine Podgornik).

Spremembe na gospodarskem in družbenem področju načina življenja po priključitvi k Jugoslaviji so dopolnjevale spremembe na duhovnem področju. Pod zavezniško upravo se je še praznovalo miklavževo in prihod sv. Miklavža in božič oz. božični prazniki, nato pa je oboje izginilo iz javnega življenja,³⁰ začelo se je priganjanje javnega izražanja vere in tudi posameznih duhovnikov. Praznovati in okraševati ulice mesta smo nato začeli po 25. decembru in okoli novega leta je prišel dedek Mraz in otroke obdaril pod novoletno smreko ali jelko. Komunistična ideologija je stare praznike označila kot nepravilne in zastarele in je za otroke pripravila svoje praznike s svojimi simboli, ki naj bi bolj pravično in enakopravno, s kolektivnim praznovanjem, pripravili prijazne praznike vsem otrokom.³¹ Tako miklavž,

30 Do spremembe je prišlo takoj po priključitvi leta 1947. To leto sicer imajo otroci še božične počitnice (Božične šolske počitnice, Nova Gorica, 1947), leto kasneje pa božične praznike nadomesti novoletna jelka in dedek Mraz z obrazložitvijo: "Tak otroški praznik, ki izraža skrb in ljubezen družbe do otrok je razumljivo v nasprotju z individualističnim praznovanjem verskih praznikov (božič, miklavž), ki naj jih novoletna jelka nadomesti. Z uveljavitvijo novoletne jelke se krepi v naših otrocih čut skupnosti in ljubezen do ljudske oblasti, ki vlaga toliko truda in tolikšno skrb za čimboljšo vzgojo in znanje naše mladine." (Novoletna jelka - otroški praznik, Nova Gorica, 1948).

31 V članku Emila Smaska Novoletna jelka 1948-1950 (Obzornik 1950) je ideološko opredeljena politična ukinitve starih cerkvenih praznikov sv. Miklavža in božiča in utemeljena nadomestitev teh praznikov z dedkom Mrazom in novoletno jelko. Zahvaljujem se Alešu Gabriču za opozorilo na članek, prav tako pa tudi za dodatne informacije o poteku uvajanja novoletne jelke v ljudsko kulturo

kot božič in velika noč pa so v privatni sferi živeli naprej in se po prvih letih trdega režima priključili tako imenovanim "komunističnim" praznikom ljudske kulture, ki smo jo mogoče malce nerodno poimenovali "delavska". Sožitje obeh kultur, tradicionalne s kmečkimi in religioznimi podtoni in moderne z delavskimi in komunističnimi podtoni, je v sedemdesetih in osemdesetih letih razmeroma mirno obstajalo v sožitju, ob koncu osemdesetih let pa smo priča ponovnemu spreminjanju ljudske kulture v neko novo identiteto, ki se danes oblikuje.

Tranzicija in začetek oblikovanja nove identitete po letu 1991

Do spremembe je na nivoju vsakdanje ljudske kulture prišlo po prvi javni božični voščilnici tedanjega predsednika SZDL (Socialistične zveze delovnega ljudstva) Jožeta Smoleta leta 1988 (Smole, 1988). V javnost so se povrnili miklavž³² in božični prazniki, ki se raztegnejo na skorajda ves december - in po začetnih zadregah se danes v decembru enakopravno pojavljajo krščanski škof sv. Nikolaj - Miklavž, komunistični dedek Mraz in kapitalistični rdeče oblečeni Santa Claus ali po naše Božiček.³³ Pri tem se občasno vznemirijo odrasli, bodisi zaradi političnih razlogov ali pa se jim zazdi to le prehuda komercializacija tradicionalnih šeg, medtem ko so otroci neobremenjeno navdušeni. Na nivoju spreminjanja in oblikovanja družbe pa je prav v tem pojavljanju simbolov različnih ver in kultur prisotna pomirjujoča toleranca, ki sprejema pozitivne like in s tem vrednote različnih ver in kultur.

Naj kot primer oblikovanja te nove identitete povem le še zgodbo o spreminjanju velike "rdeče zvezde" na strehi novogoriške železniške postaje. Prvo leto v procesu spreminjanja je bila za božič le osvetljena, obkrožena z lučkami, naslednjih nekaj let je dobila rep in postala "zvezda repatica". Nato so jo odstranili.³⁴

tedanjega režima, ki je bilo ponekod izvedeno šele na intervencijo lokalnih partijskih komitejev (Gabrič, 1997).

32 Kot eden prvih naznanja vrnitev religioznih praznikov v javno življenje članek Majde Suša, Miklavževa vrnitev (Primorske novice, 1988).

33 Vsi trije skupaj se v decembru leta 1997 pojavljajo v javnih medijih (na televiziji in na velikih "jumbo" plakatih) v reklamnih oglasih trgovske hiše Maximarket v Ljubljani.

34 Dne 25. 10. 1989 je Branko Marušič prvič zahteval odstranitev rdeče zvezde v dopisu Upravi železniške postaje Nova Gorica, kjer navaja: "Ob prenovi lepo oblikovanega poslopja železniške postaje v Novi Gorici je bilo pričakovati, da bo s strehe odstranjena rdeča zvezda, postavljena v času, ko je bilo potrebno dokazovati pripadnost neki ideologiji ne le ljudi tostran državne meje, marveč tujemu ljudstvu oznanjati pot, da žele ljudje v Jugoslaviji izbirati svojo bodočnost v okviru rdečega simbola. Danes je simbolika preživeta in Evropi nimamo kaj več dokazovati. Pa še več! Evropi se približujemo z rumeno zvezdo. Sodim, da bi morali znak odstraniti, preveč spominja na vzdušje, ki še vedno vlada v nekaterih evropskih državah." Po polemikah in dokazovanju za ali proti zvezdi tudi v lokalnem časopisju so rdečo zvezdo 7. 1. 1991 odstranili in lokalni časopis Primorske novice so dogodek pospremile s kratko novico in fotografijo pod naslovom Zvezde padajo, časopis Slovencev v zamejstvu Primorski dnevnik pa še z dodatno hudomušno pripombo: "Rdeče peterokrake zvezde na strehi svetogorske železniške postaje ni več. Včeraj dopoldne so simbol, ki je bil postavljen kmalu

Družina s "fičkoti", 1958 (arhiv družine Šubic).

Umik ideoloških simbolov (pri tem ne gre za spomenike), kot so rdeča zvezda, križ, obvezna uradna slika ali kip voditelja države (v komunističnem režimu slika ali kip Maršala Tita) iz javnega življenja, tako iz mestnih stavb, javnih površin, pa tudi pisarn, kaže, tako kot sprejemanje prej navedenih simbolov miklavža, dedka Mraza in Božička, na toleranco družbe, ki je sposobna prenašati in predvsem spoštovati različna mnenja, ideologije in razlike v demokratičnem sistemu sožitja.

RECOLLECTIONS OF OUR YOUTH ETHNOLOGICAL REVIEW OF THE POST-WAR EVENTS

po priključitvi, leta 1947, odstranili, po odločitvi vodstva železničarskih organizacij. Sicer pa so rdečo zvezdo že pred božičem preuredili v zvezdo repatico, obrnjeno proti severu. Hudomušneži so brž namignili, da kaže smer Sloveniji proti Evropski skupnosti, ki je, geografsko vzeto, kajpak na severozahodu. Preureditev simbola v repatico je že ob božiču vzbudila precej živahnih komentarjev, kaj bo po praznikih. Včerajšnji poseg delavcev na precej visoki strehi je prekinil vsakršna taka ali drugačna ugibanja: repatico in njene sestavne dele, vključno z rdečo zvezdo, so preprosto odstranili." Dopisi in časopisni izrezki so iz arhiva dr. Branka Marušiča, ZRC SAZU, Nova Gorica, ki se mu za informacijo in izposojajo gradiva lepo zahvaljujem.

IN THE GORIŠKA REGION

Inga MIKLAVČIČ-BREZIGAR

Gorica Museum, SI-5000 Nova Gorica, Grad Kromberk, Grajska 1

SUMMARY

On the basis of ethnological elements, which create and form the identity of a certain social community, the article attempts to review the relations between the every day life of an ordinary man and the high politics using an example of the Goriška region after 1945. The ethnological review of the post-war events shows two basic stages in the formation of the identity of this area after the war.

The first stage starts with the period from 1945 to 1947, the time after the liberation, when the first encounter with the Allied forces and the Anglo-American culture took place. There was also much will to demonstrate the identity of the Slovenian people who spontaneously took part in the battle for annexation of the Primorska region to Yugoslavia after the long years of silence under the fascist government of Italy.

The second stage starts after the annexation of the Primorska region to Yugoslavia, including the period from 1950's to 1970's. It lasts until the formation of a new period of independence of Slovenia, which ends and at the same time turns into a new beginning with the final separation from Yugoslavia in 1991.

The "peasant" population with its traditional rural folk culture began to transform into working population mainly due to the urgent modernization, which started to change the entire European society, regardless of different regimes. Along with it, another attempt was carried out to change our identity - from the Slovenian nation we were to transform into a Yugoslav one.

While the first attempt succeeded completely, the second failed after 45 years and led, with the change of regime, to the disintegration of Yugoslavia. After the independence of Slovenia in 1991 a new identity of a modern Slovenian folk culture is commencing to develop.

VIRI IN LITERATURA

Angleški vojaki in naši otroci. Glas zaveznikov, 1, 76, 17. 9. 1945, 2.

Arhiv Oddelka za zgodovino Goriškega muzeja, plakati.

Baš, A. (1987): Oblačilna kultura na Slovenskem v Prešernovem času (1. polovica 19. stoletja). Ljubljana, Državna založba Slovenije.

Beltram, J. (1983): Tukaj je Jugoslavija, Goriška 1945-1947. Primorski portreti. Koper, Založba Lipa in Založništvo tržaškega tiska.

- Bogataj, J. (1992):** Sto srečanj z dediščino na Slovenskem. Ljubljana, Prešernova družba.
- Božične šolske počitnice.** Nova Gorica, 20. 12. 1947, 1, 4, 2.
- Drakulić, S. (1992):** Kako smo preživeli komunizem in se celo smejali. Maribor, Rotis.
- Drašček, E. (1985):** Kovaštvo v Lokovcu. Diplomski naloga, Oddelek za etnologijo Filozofske fakultete, Ljubljana. Ciklostil. Kopija v Goriškem muzeju.
- Drobne in debele** z obmejnih prehodov. Primorske novice, 1. 1. 1963, 17, 1, 13.
- Dušković, V. (1987):** Otroške igrače kot statusni simbol. Katalog razstave Etnografskega muzeja v Beogradu in Slovenskega etnografskega muzeja. Ljubljana, Slovenski etnografski muzej in Etnografski muzej v Beogradu.
- Edison, J. (1994):** Dolls: from Kewpie to Barbie and beyond. New York, Smithsonian.
- Enakopravnost v družini.** Primorske novice, 16, 11, 7. 3. 1962, 8.
- Fotografija** hlačnega kostima. Primorske novice, 12, 1, 9. 1. 1959, 11.
- Gabrič, A. (1995):** Socialistična kulturna revolucija, Slovenska kulturna politika 1953-1962. Ljubljana, Cankarjeva založba.
- Gabrič, A. (1997):** "Ponekod pa je bila izvedena novoletna jelka šele na intervencijo tamkajšnjih komitejev partije". Historični seminar II. Glasovi. Ljubljana, Znanstveno-raziskovalni inštitut SAZU. 109-121.
- Gallarotti, A. (1996):** La fiera di Sant'Andrea a Gorizia tra Ottocento e Novecento. Tekst k razstavi o sejmu Sv. Andreja, ki jo je pripravila Biblioteca Statale Isontina leta 1996. Tipkopis. Gorica.
- Glas zaveznikov, 1945-1947.**
- Goriziano attraverso i secoli.** Zbornik Il fuoco cammina - fornaci e fornaciai tra Judrio e Vipacco 1900-1970. Ur.: Francescon, P., Mauchigna, A. Romans D'Isonzo.
- JLA - kovačnica** novih ljudi. Nova Gorica, 4, 18, 5. 5. 1950, 1.
- Kacin-Wohinz, M. (1977):** Narodnoobrambno gibanje primorskih Slovencev v letih 1918-1921. Zbirka: Zgodovina Slovencev 1918-1945. Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani. Ljubljana, Založba Lipa in Založništvo tržaškega tiska.
- Ko se dvignejo zapornice.** Primorske novice, 12, 1-2, 10. 1. 1958, 5.
- Kogej, K. (1983):** Poskus etnološkega prikaza kulture solkanskega mizarstva in njenih sledov v današnjem Solkanu. Diplomski naloga. Oddelek za etnologijo Filozofske fakultete Ljubljana. Ciklostil. Kopija v Goriškem muzeju.
- Kuret, N. (1989):** Praznično leto Slovencev I-II. Ljubljana, Založba Družina.
- Makarovič, G. (1971):** Kič, Vodnik po razstavi. Ljubljana, založil Slovenski etnografski muzej.

- Makarovič, M. (1971):** Slovenska ljudska noša. Ljubljana, Centralni zavod za napredek gospodinjstva.
- Marinko, M. (1948):** O vlogi organizacije AFŽ. Naša žena, 1948, 5, 1, 1-2.
- Marš sirkovih metel /** dokumentarni film. Scenarij in režija Marko Radmilovič, 17 min. Produkcija TV Slovenija 1955.
- Marušič, B. (1983):** Obrtna zadruga ZMO Solkan, Petinsedemdeset let združnega gibanja 1898-1983. Solkan, založila Obrtna zadruga ZMO.
- Marušič, B. (1995):** Z zahodnega roba. Nova Gorica, založba Branko.
- Melger, A. (1997):** Antique dolls. London, Rebo Productions.
- Mikuletič, C. (1949):** Pismo z gradišča Novega Beograda, Nova Gorica 5. 6. 1949, 3, 23, 3.
- Mladina** 1985-1990.
- Modni pomenki.** Primorski dnevnik, 8, 223, 14. 9. 1952, 5.
- Narodne noše v Slovenskem Primorju.** Tovariš, 38, 20. 9. 1947, 903.
- Na festivalu na Lijaku.** Tovariš, 39, 2. 10. 1947, 926-927.
- Naša žena, 1948-1965.**
- Nemec, N. (1997):** "Incominciare all'alba e finire al tramonto", Le fornaci nel Goriziano attraverso i secoli. Zbornik Il fuoco cammina - fornaci e fornaciai tra Judrio e Vipacco 1900-1970, ur. Paola Francescon, Alberto Mauchigna, Romans D'Isonzo.
- Nežmah, B. (1997):** Kletvice in psovke. Zbirka Paradigme. Ljubljana, Nova revija in Časopisno in založniško podjetje.
- Newby, W. (1997):** Moja dežela in moji ljudje. Štanjel, Nassa desela.
- Nova Gorica, 1947-1953.**
- Novi temelji družine.** Primorske novice, 16, 49, 28. 11. 1962, 8.
- Novoletna jelka - otroški praznik.** Nova Gorica 2, 42, 31. 12. 1948, 2.
- O kanalskem g. kaplanu.** Soški tednik, 1, 52, 29. 12. 1945, 3.
- O meji, carini, ljudeh in motorjih.** Primorske novice, 12, 52, 29. 12. 1958, 6.
- Ocepek, A. (1948):** O nekaterih vprašanih zaposlenih žena in mater. Naša žena, 1948, 5, 3, 70-71.
- Odhod goriške mladine v Črno goro na gradnjo proge Nikšič-Titograd.** Nova Gorica, 1948.
- Odpravimo napake pri razdeljevanju živilskih nakaznic.** Nova Gorica, 4, 3 31. 1. 1948, 2.
- PANG -** Pokrajinski arhiv Nova Gorica, JS - Osební arhiv Jožeta Srebrnič, 1935-1946, fasc. 1, dopis na solkanskem stenčasu leta 1946: Vrnitev v svojo rojstno vas iz Brčkega.
- Preskrba na vasi** je odvisna od stalne kontrole združnikov. Nova Gorica, 4, 6, 13. 3. 1948, 2.

- Pomanjkljivosti** pri odkupu kmetijskih pridelkov v gospodarskem letu 1948. Nova Gorica, 2, 42, 31. 12. 1948, 3.
- Pavlin, A. (1984):** Etnološki prikaz načina življenja in kulture mirenskih čevljarjev od začetka razvoja obrti (okoli leta 1850) do danes. Diplomski naloga, Oddelek za etnologijo Filozofske fakultete Ljubljana. Ciklostil. Kopija v Goriškem muzeju.
- Petelin, S. (1965):** Osvoboditev slovenskega Primorja. Knjižnica NOV in POS 32. Nova Gorica, Časopisno založniško podjetje Soča Nova Gorica.
- Pirjevec, J. (1995):** Jugoslavija 1918-1992, Nastanek, razvoj ter razpad Karađordjevičeve in Titove Jugoslavije. Koper, Lipa.
- Plahuta, S. (1987):** Tovarna poljedelskega orodja Batuje in NOB. Primorska srečanja, 67/68, Nova Gorica, 9-14.
- Primorske novice**, 1958-1965.
- Primorski dnevnik**, 1945-1953.
- Prve mladinske brigade** so prišle gradit Novo Gorico. Nova Gorica, 1, 3, 6. 12. 1947, 2.
- Rdeče zvezde** na strehi svetogorske postaje ni več. Primorski dnevnik, 47, 6, 8. 1. 1991, 8.
- Slovenski Primorec**, 1946-1947.
- Sejem pripadnosti** / dokumentarni film. Scenarij in režija Danijel Jarc, 27 min. Produkcija TV Slovenija in Kinoatelje Gorica 1992.
- Soški tednik**, 1945-1947.
- Smasek, E. (1950):** Novoletna jelka 1948-1950. Obzornik, 1950, 5, 12, 546-551.
- Smole, J. (1988):** Za mir, dobroto in družinsko srečo. Delo, 30, 298, 24. 12. 1988, 2.
- Suša, M. (1988):** Miklavževa vrnitev. Primorske novice, 42, 94, 9. 12. 1988, 4.
- Tujega nočemo**, svojega ne damo / dokumentarni film. Scenarij, režija in montaža Mirko Grobler, kamera Metod Badjura, Ivan Marinček, glasba Blaž Arnič. 14 min. Produkcija Triglav-film, Ljubljana 1947-1948. Slovenski filmski arhiv pri Arhivu republike Slovenije.
- Urbanc, N. (1983):** Mladinske delovne akcije od 1945 do 1948. Ljubljana, Muzej ljudske revolucije Slovenije.
- Vallardi, A. (1993):** Bambole, Guide Miller di Antiquaria to. Garzanti Editore s.p.a. Orig. naslov: Miller's Antiques Checklist: Dolls and Teddy Bears (1992). Mitchell Beazley Publishers.
- Zakaj potrošniki** ponekod tudi za december niso pravočasno prejeli živilskih nakaznic. Nova Gorica, 3, 41, 20. 12. 1947, 4.
- Zvezde padajo.** Primorske novice, 45, 3, 11. 1. 1991, 13.